

A NÉVADÁS TERMÉSZETE

PENAVIN OLGA

A nyelvjáráskutatás már régen megfogalmazott célja az összegyűjtött, ellenőrzött, rendszerezett és feldolgozott adatok tanulmányokban való megjelentetése, közreadása. Az ilyen tanulmányoknak több típusa lehetséges. Az egyik a monográfia, amely általános kérdéseket tárgyalhat, egy nyelvjárás egész rendszerét, de tárgyalhat egyetlen vagy néhány egymással összefüggő jelenséget is, ezt tekintjük jelenségmonográfiának. A tárgyalás leíró illetve történeti szemlélet szerint történhet, azaz vagy a mai állapotot mutatja be a szerző, vagy a jelenség történeti változását kíséri figyelemmel. Monográfiát lehet írni pl. az í-zésről, a nyelvjárás egész nyelvi rendszeréről, a nyelvjárás szókincséről, az illető nyelvjárásterületen használt nevekről. A névről névtani monográfiában közlik a kutatás eredményeit. A névtani monográfiában a lehető legteljesebb gyűjtés alapján szó esik a nevek funkciójáról, megterheltségéről, alakszerkezetéről stb.

Gergely Piroska műve is monográfia, mégpedig névtani monográfia, mely öt évig tartó bőséges, körültekintő, alapos gyűjtéssel szerzett, többször ellenőrzött, s a négyezernél több adatból kiválasztott 2588 ragadványnév-egyed alapján a ragadványnevekkel foglalkozik egy nagyobb tájegységben. Munkájában mellőzi a családnevek, az utónevek problematikáját.

A névészet, a névanyag módszeres gyűjtése és feldolgozása világviszonylatban is az időszerű sürgős feladatok közé tartozik. Minden nyelvben rögzíteni igyekeznek a névanyagot, a földrajzi neveket, a családneveket, az utóneveket, a ragadványneveket. Csak emlékeztetni szeretnék néhány, a közelmúltban megjelent hasznos, és szintén sokévi gyűjtés alapján készült és a személynevekkel foglalkozó műre: Milica Grković: *Rečnik ličnih imena kod Srba*, Beograd, 1977; Velimir Mihajlović névészeti tanulmányai, Stepan Sekerešnek a szlavóniai névhasz-

nálatot tárgyaló dolgozatai, Petar Skok irányt szabó művei, Mate Hras-te és mások könyvei, tanulmányai; a több kiadást megért és napjainkig népszerű mű: Kálmán Béla: *A nevek világa*, Budapest, 1962, Ordög Ferenc: *Személynévizsgálatok Göcsej és Hetés területén*, Budapest, 1973. Nem feledkezhetünk meg azonban arról a névadás kézikönyveként használatos műről sem, melyet Ladó János írt *Magyar utónévkönyv* címen (Budapest, 1971), sem a Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége kiadásában és Hajdú Mihály szerkesztésében megjelent *Magyar személynévi adattár*ról.

Általános tapasztalat, hogy a névanyag közlése és feldolgozása lassú iramban halad. A földrajzi nevek gyűjtése, feldolgozása aránylag tervszerűen, szervezeten folyik, a személynévkutatás azonban, kellő szervezés híján, inkább az egyéni kezdeményezések körébe tartozik.

B. Gergely Piroska, a személynévkutatással foglalkozva, a kolozsvári Egyetem Magyar Tanszékének és az Akadémia Intézeteinek kutatási tervébe is beillő kutatási területet választott. Ezek az intézetek ugyanis az egész Romániában végzett magyar nyelvi gyűjtés részeként sokat foglalkoztak Kalotaszeg nyelvével, költészetével, viseletével, világhíres varrottásával, kivételesen gazdag anyagi és szellemi kultúrájának felgyűjtésével és bemutatásával. Csak néhány nevet említek a kalotaszegiekkel foglalkozó tudósok közül: Szabó T. Attila, Márton Gyula, Kós Károly, Gálffy Mózes, Vámszer Márta, Lakó Elemér, Faragó József, Nagy Jenő, Péntek János, Kovács Ágnes, Vámszer Géza.

Hol is fekszik Kalotaszeg?

„Kalotaszeg Kolozs megyében a Sebes—Körös és Kalota vizei által bezárt kicsiny háromszögletű terület a Vlagyásza-hegy lábánál, Kolozsvártól Csucsáig terjed, délen a Gyalui-havasok északi vonulata, nyugaton a Vlagyásza-havas és a Meszes-hegylánc keleti lába foglalja be.” (Márton Gyula: *Magyar nyelvjárás*, Cluj, 1970) Kalotaszeg 4 részre tagolódik: 1/ Felszeg (a Sebes—Körös és a Kalota háromszöge, központja Bánffyhunjad), 2/ Alszeg (a Köröstől északra, az Almás-patak völgye), 3/ a Nádamente (a Nádás-patak völgye Kolozsvárig), 4/ Kapusmente. Félszáznál több, részben vagy egészen magyarul református és 2 katolikus falu alkotja ezt a területet.

Doktori értekezéséhez keresve anyagot, Gergely Piroska is bejárta ezt a több mint félszáz falut. Nem sajnálta 5 éven át a fáradságot, időt, energiát. Házról házra járva faggatta az embereket. Nem volt könnyű munka, hisz az adatszolgáltatók sem egyformák, egyik spontán kivágja a kért adatot, a másiktól nehezen szakad ki, szinte a tudat mélyrétegeiből kell kibányászni.

Mi indította szerzőnket a népi környezetben élő mai személynévanyag kutatására? Részint a tanszéki hagyományhoz való ragaszkodás, (már 3 évtizede kutatják Kalotaszeg nyelvi sajátosságait), részint annak felismerése, hogy a névállomány és a névadási szokások is függnek a társa-

dalmi, gazdasági, művelődési körülmények változásától, hogy a névrendszer átalakulásban, kicserélődésben van. A ragadványnevek különösen csábították, mert ezekből megismerhetjük a névadó közösség életmódját, települési viszonyait, népi összetételét, kapcsolatait más népekkel, szokásait, rokonsági viszonyait, azt, hogy mit találnak gúnyolnivalónak, egyszóval a ragadványnevek társadalmi és nyelvi tanulságokkal szolgálnak.

A könyv főbb fejezetei: 1/ *Bevezetés* — itt kerül sor a következő kérdések megtárgyalására: névtudományi alapkérdések és előzmények, az adatgyűjtésről és a feldolgozás módszeréről, a ragadványnév-használat mibenléte és okai Kalotaszegen; 2/ *A kalotaszegi ragadványnevek állománya*; 3/ *A kalotaszegi ragadványnevek névhasználati sajátosságai*; 4/ *Névélettani kérdések a ragadványnevek körében* (keletkezés, változások, nemzedéki és társadalmi rétegbeli jelentkezés, öröklődés); 5/ *A ragadványnevek nyelvi alkata* (hangtani, alaktani, mondattani sajátosságok, egyelemű, több elemű nevek, az expresszív ragadványnevek megformálásának nyelvi eszközei, szemantikai eszközök, szótani, hangtani, alaktani eszközök, a szótő expresszív módosulásai, a nem lexikális elemből álló ragadványnevek, a szóvég expresszív módosulásai); 6/ *A ragadványnevek nyelvi eredet szerinti rétegei*; 7/ *Összefoglalás*. (Minden fejezet végén is találunk világosan megfogalmazott, lényegre törő összefoglalást.) Táblázatok, szakirodalomjegyzék egészíti ki a monográfiát. Végül román és angol nyelvű összefoglalás zárja le a kötetet. Nem ártott volna azonban, ha a könyv végére szövegmegjegyzések és esetleg a ragadványnevek szó-társzerű feldolgozása, illetve ábécérendbe szedett felsorolása került volna.

A könyv ismertetése során nem térhetünk ki minden felsorolt kérdésre, csak a fontosabbakra szeretnénk felhívni a figyelmet.

A ragadványnevek funkcionális válfajai között szerzőnk *megkülönböztető neveket* (70—80% az előfordulás!), *gúny-* illetve *bókéneveket* (17—23%) vizsgál. A gúnyneveknek a funkcion kívül érzelmi töltésük is van, semmiben sem térnek el a megkülönböztető nevektől (névadási indíték, öröklődés, használati forma stb.). A családnak csak egy tagja viseli, de nem szívesen.

Nagy előnye a munkának, hogy dinamikus szinkroniát alkalmaz, a névállományt belső mozgásában, alakulásában követi nyomon, s ami, szerintem, a legizgalmasabb, nyelvi eredet szempontjából is elemzi a ragadványneveket. A nevek vizsgálatában a nyelvi oldal hangsúlyosabb, je a névadást befolyásoló külső tényezőket sem hanyagolja el a szerző. Ki kell emelnünk, hogy Gergely Piroska nagyon helyesen a névállományt összefüggő rendszernek tekinti, nem az egyes neveken rágódik, hanem a névállomány belső szerkezetét figyeli meg. Vizsgálatában felhasználja a nyelvi statisztikát is, hogy az egyes nevek fontosságát, súlyát lemérhesse a rendszerben. Élt a nyelvföldrajzi módszerrel is, mivel a sok kutatópont eltérő jellegű, nem egységes a névrendszert egyetlen táj-

egységen belül sem, ti. a városias jellegű, életvitelű helység és falu, az ipartelep és agrár terület, a város közelében vagy nagy forgalmú utak mentén levő és elszigetelt fekvésű helyek különbséget mutatnak.

Jankó János 1892-ben megjelent *Kalotaszeg magyar népe* című munkájában már hírt ad Kalotaszeg ragadványnevekben való gazdagságáról és arról, hogy a nép humora miként jelentkezik a nevekben. Gergely Piroska kutatásai alapján kiderül, hogy a lakosság háromnegyed része ragadványnevet visel, sőt néha kettőt, hármat is (Balázs gyuri Bandi, Bálint malomi Kata, Szerencsérten Kispál Marci. A ragadványnév annyira erős, hogy a hivatalos névhasználatban is megjelenik a sok hasonló család- és utónévű személy megkülönböztetésére mégpedig a személy valamilyen lelki, testi tulajdonsága alapján. Szoros a kapcsolat a név és viselője között. Az azonosításra szolgáló ragadványnév mellé, ha már elvesztette kapcsolatát a viselőjével, például öröklődés után, amikor már csak az utódok viselik, a közösség új ragadványnevet ragaszt, ismét személyre illőt. A név egyfajta megnyilatkozása a népi humornak, különösen akkor, amikor már nem az azonos nevének megkülönböztetése a cél. A név egyben a hagyományörzésnek is egy módja. Gúnynev pl.: Gácsér, Bibliás, Avas, Boszorkány, Pipányi. Bóknév: Szép, Cuki, Kék-szem, Nájlon.

Megterheltségi és funkcionális különbség szerint a szerző beszél *nagycsaládi ragadványnevekről*, melyek több rokonságban levő család összes tagjaira vonatkoznak (10—20 személyre: Pál, Kakas), *részleges családi ragadványnevekről*, melyeket csak családtörédekek viselnek és *egyéni ragadványnevekről*, melyek csak egyetlen személyt jelölnek. A megterheltség tájegységeként változik, de általános jelenség, hogy inkább a régi életmódhoz ragaszkodó földművelő lakosság él vele. Az ipartelepeken fokozatosan visszaszorulóban van. Az egyes ragadványnevek megterheltsége azt mutatja, hogy vannak olyanok, melyek ugyanabban a tájegységben, sőt több altájegységben is előfordulnak pl.: Pali (24 helységben!), Huszár, Marci (20 faluban), Bandi, Jancsi (19 faluban) stb. Már az idézett példák is mutatják, hogy többnyire becenév, utónév vagy családnév az alapja a ragadványnévnek.

A ragadványnevek rövidebb életűek, mint a többi személynév, de a hagyományörzés segíti jó részének továbbélését. Néha még a hivatalos bejegyzés is konzerválja, pl.: Kovács pali Ferenc, Balázs Bandi István. A nem hivatalos használatban tesznek hozzá még egy nevet megkülönböztetésképpen: Kovács pali Ferenc kiváló, Balázs Bandi István katona. A gúnynevek adása az iskolások és a fiatalok körében eleven. A gúnynevek utalnak családtagra, testi tulajdonságra, lelkiekre, szavajáráásra, életkörülményekre stb. Mindezt szóképben, játssi hangalakú szóban kifejezve: Afrikai majom, Szuszkó, Firinc, Kusuli.

Ha megszólítják egymást vagy emlegetik egymást, rendszerint a ra-

gadványnev + becenév ~ utónév kapcsolatot használják: Náci Erzsike, Porondi Kiskati, Kisbács Kisó, Mundruc Pista, Rákóci Zsigó.

Nagyon érdekes az a megjegyzés, hogy sokszor a szülők, nagyszülők nevezik el a gyereket, még arra is van példa, hogy valaki önmagának ad ragadványnevet. Az ok: 1/ erős a ragadványnev-használat szokása, 2/ tudatosan adják, hogy mástól ne kapjanak esetleg megbélyegzőbb nevet. (Az övéké ugyanis becézést, dédelgetést fejez ki, esetleg játszi hangsorú szó, de sohasem bóknev, mert a közösség nem fogadná el. 3/ A szülők meg akarják szabadítani a gyereket egy korábbi kellemetlen névtől. Ebben a népi műfajban is vannak „ragadványnev-fák”, ragadványnevelgyártó öreg szülék, tréfás öregemberek, akik ráragasztják kire-kire a találmányukat.

A használatban újabban a városias életformával együtt generációs eltérés mutatkozik. A fiatalok, különösen a tanultabbak és az ipari munkások tiltakoznak még a családi megkülönböztető nevek ellen is, vissza akarnak térni a névhasználatban elfogadott és másutt használatos normához (családnév + utónév).

A ragadványnev öröklődésével kapcsolatban, kiderült az a tény, hogy a neveknek több mint a fele öröklődik, s általában a férfi ágán történik az öröklődés. A nőági öröklés alapja lehet: 1/ *teleknév*, a telek, ahol a ház áll, eredeti tulajdonosának a ragadványneve öröklődik, 2/ a nő *apjának családnéve* lesz ragadványnev, 3/ a vőnek ment férfiak a *feleség ragadványnevet* használják, 4/ az özvegyasszonyok leszármazottai az *anya ragadványnevet* öröklik, 5/ a próbaházasságból születettek is az *anya ragadványnevé*n élnek a falu tudatában. Arra is van példa, hogy egy családon belül férfi- és nőági öröklés érvényesül, a fiúk az apa, a lányok az anya ragadványnevet kapják.

Ami a névfajta nyelvi alkatát illeti, az elemzésből megtudjuk, hogy a köznévi funkciójú tájszókból alakult s jellegzetes nyelvjárási tulajdonságokat mutató ragadványnevek kb. 18,53%-át teszik az egész anyagnak, 73,22%-a egyezik az irodalmi nyelv szóalakjával, archaizmus kevés van, éppen úgy, mint csoportnyelvi, argójellegű szó. Természetes jelenség, hogy az évszázados együttélés, baráti kapcsolat nyelvi síkon is jelentkezik, nagyszámú román eredetű kölcsönszó és kimondottan román szó található a ragadványnevek között. Jóval kevesebb a német és szláv eredetű szó és suffixum. A szavak általában a mindennapi élet jelenségeire, tevékenységeire, foglalkozásaira utalnak. A közzszavakon kívül román eredetű család-, utónév és becenév is szolgálhatott a névadás alapjául. Olyan szó is található, melyben a román alapszóhoz magyar képző járult (Génás < r. găină = tyúk + m. -s képző, mert állva aludt, mint a tyúk).

A román eredetű szavak közül a legtöbb közvetlenül a román nyelvből került át a sok román kölcsönszó mellett a közvetlen személyi és rokoni kapcsolatok eredményeképpen. Előfordul, hogy a román lakos-

ság is adományoz ragadványnevet magyar szomszédjának, ismerősének, ezt a magyarok is átveszik, használják. De párhuzamos névadásról is lehet szó: Kluzsán ~ Kolozsvári, Kontábil ~ Könyvelő. A kétnyelvű ragadványneveket váltakozva használják. Valakit elnevezhettek román nyelvű szavajárásáról is, nagyobb hangulati értéket tulajdonítottak az idegen névnek.

Rendkívül érdekes az a tény, hogy sok hunyadi család viseli ragadványnévként annak a környékbeli román családnak a nevét, amely a híres hunyadi vásárra jövet évek óta náluk szokott megszállni. Ami a román szavak ejtését illeti, egy részében hanghelyettesítés hallatszik, másik része eredeti ejtés. Arra is van példa, hogy a magyar szó elrománosodik a román lakosságnál s így kerül vissza a magyarokhoz új alakként (Szocsa < Szócs, Mercok < Marcikó). A közvetlen népi érintkezés szülte román eredetű ragadványnevek is éppen olyan módosulásokon mennek át, mit a magyar szavak: suffixumot (románt, magyart) vesznek fel, analógiásan részt vesznek a játszi szóképzésben. Földrajzi elterjedtségük általános, minden faluban illetve tájegységben megtalálhatók.

A német eredetűek kevesen vannak, kevés helyen használatosak, a monarchia hadseregében szolgáltak nyelvismeretéből, német rokoni és üzleti kapcsolatokból születtek. Még kevesebb a szláv, főleg családnevekből alakult név. Néhány cigány is akad. Újabban angol utónevek kerülnek be a névanyagba.

Ez az idegen eredetű réteg kb. 5%. Gazdagítja az állományt. A kölcsönhatás vizsgálatára kitűnő alap. (Szerintem ez a legérdekesebb fejezete a könyvnek!)

„A színes és gazdag ragadványnév-rendszer, melyben a kalotaszegi nép megfigyelő- és képzelőereje, a kifejezési formák iránti erős érzéke éppoly erőteljesen nyilatkozik meg, mint messzeföldön híres népművészetében” — avatott kutatóra talált. Nagyon szépen, könnyedén, érthetően, világosan fogalmazva bontotta ki előttünk ennek a rendszernek sok-sok érdekességét, s ami külön erénye a szerzőnek, nem hanyagolta el a nyelvi kölcsönhatás eme újabb vetülete eddig érintetlen területének bemutatását sem.

Kissé hosszúra sikerült az ismertetés, de szolgáljon mentőgémmel, hogy mi is beálltunk a sorba, a földrajzi nevek mellett mi is gyűjtjük a személynéveket. Bár mi még csak a gyűjtés munkafázisát végezzük, már felsejlenek a rendszer körvonalai. A megismerés kíváncsisága ragadta el a tollam, a kíváncsiság, hogy másoknál mi található? mi él?, mit hozott az együttélés? és még sok más kérdés.